

Битва за Берлін

Олександр ЛИСЕНКО,
завідувач відділу історії України періоду
Другої світової війни Інституту історії України НАНУ,
доктор історичних наук

Валерій ГРИЦЮК,
начальник Гуманітарного інституту
Національного університету оборони імені Івана
Черняхівського, кандидат історичних наук

У березні 1945 року радянські війська займали позиції за 60 кілометрів від столиці рейху. Нацистське керівництво, попри великі втрати в зимовий період, спромоглося до середини квітня збільшити кількість з'єднань на Східному фронті на 15 дивізій, сконцентрувавши тут загалом 214 дивізій (зокрема, 34 танкові, 15 моторизованих) і 14 бригад. Угруповання вермахту, яке обороняло Берлін, налічувало 85 дивізій (близько мільйона осіб, 10400 гармат і мінометів, 1500 танків і штурмових гармат, 3300 бойових літаків). На ключових напрямках на кожен кілометр фронту припадало в середньому 60 гармат і мінометів, 17 танків та самохідних артилерійських установок (САУ); на кожні 3 кілометри – дивізія.

Гітлерівці створили три оборонні смуги. Перша пролягала лівим берегом Одеру та Нейсе, мала суцільні траншеї, доти та дзоти, мінні поля, дротяні загорожі. У другій смузі провідну роль відігравав Кюстрінський плацдарм зі стратегічно важливими для оборони Зеєловськими висотами. Сам Берлін також мав три укріплені обводи (зовнішній, внутрішній та міський). Перші два (на відстані 25–40 кілометрів від міста) були обладнані траншеями, з'єднувальними ходами, залізобетонними вогневими точками, ескарпами, ровами, завалами, мінними полями.

Берлін поділявся на 9 секторів, найукріпленішим з яких став центральний, де містилися державні установи, рейхстаг та імперська канцелярія. Всі вулиці та площі, прилеглі до центру, перекривали барикади, протитанкові «іжаки» та надовби, мости були заміновані. Окрім станцій метро, Берлін мав понад 400 довгочасних залізобетонних споруд, найбільші з яких (6-поверхові бункери глибиною 36,9 метра, товщиною стін – 2,5 метра, товщиною перекриттів – 3,5 метра) вмщали до 1000 осіб і мали на даху вогневі позиції з 4–9 зенітних гармат 128-міліметрового калібру.

До Берлінської операції Ставка Верховного Головнокомандування залучила війська 1-го Українського та 2-го Білоруського фронтів, 1-ї та 2-ї армії Війська Польського, інші формування.

Як згадував маршал Г. Жуков, 2-й Білоруський фронт мав розпочати бойові дії на 4 дні пізніше, ніж 1-й Білоруський, котрий через це у перші найнапруженіші дні вів наступ з відкритим правим флангом без оперативно-тактичної взаємодії із сусідами. «Звичайно, було б краще зачекати п'ять–шість діб, розпочати Берлінську операцію одночасно трьома фронтами, але [...] враховуючи військово-політичну обстановку, що склалася, Ставка не могла відкладати операцію на більш пізній час» [Жуков Г. К. Воспоминания і розмішлення: В 3-х т. – М.: АПН, 1983. – Т. 3. – С. 224–225].

Як бачимо, навіть наприкінці війни політичний чинник відіграв свою (й не завжди позитивну) роль. Гітлерівці залучили до оборони міста не тільки оперативні, а й стратегічні резерви. Неважко було передбачити, що штурм Берліна, вмотивований не лише військовими, а й політичними міркуваннями, мав відбутися ціною «великої крові». До цього ми ще повернемося.

14–15 квітня на 1-му Білоруському, а 16 квітня – на 1-му Українському фронтах провели розвідку боєм з підтримкою артилерії. Нацисти сприйняли це як початок наступу й підтягнули резерви до переднього краю, на що й очікувало радянське командування. Саме сюди спрямовувався головний удар артилерії о 5 годині 16 квітня, коли почалася Берлінська битва. 140 прожекторів, розташованих через кожні 200 метрів, загальною по-

тужністю 100 мільярдів свічок освітили позиції ворога, осліпили та приголомшили його.

Авіація бомбардувала позиції в глибині оборони противника. Радянські війська впевнено подолали першу смугу укріплень ворога. Однак із наближенням військ 1-го Білоруського фронту до Зеєловських висот з'ясувалося, що вогнева система гітлерівців тут уціліла й успішно стримує наступ піхотних частин 8-ї гвардійської армії. В цій складній ситуації командувач фронту Г. Жуков вирішив кинути в бій 1-шу та 2-гу танкові армії генералів М. Катюкова та С. Богданова.

Гітлер вимагав утримувати Зеєловські висоти будь-якою ціною, бо вони прикривали глибину оборони навіть від обстрілу артилерії. До того ж танкістам довелося вести наступ за складних умов: заболочені ділянки, багато невеликих річок та озер, круті схили Зеєловських висот. Однак військові вже мали досвід подолання таких рельєфів і вранці 18 квітня ці висоти взяли.

Радянські війська на Берлінському напрямку налічували до початку наступу 2,5 мільйона осіб, мали 41600 гармат і мінометів, 6250 танків і САУ, 7500 літаків. Перевага над противником була такою: жива сила – у 2,5 разу, артилерія – у 4 рази, танки й САУ – у 4,1 разу, авіація – 2,3 разу. Наступ 1-го Українського фронту спрямовувався на прорив ворожих укріплень по Нейсе. Для посилення ударної групи командувач фронту маршал І. Конев приєднав частини 3-ї та 4-ї гвардійських танкових армій генералів П. Рибалка та Д. Лелюшенка. З'єднання фронту розгромили танкові дивізії «Охорона фюрера» та «Богемія», розділивши 4-ту німецьку танкову армію на три частини. Війська 1-го

Радянська установка САУ СУ-122 у Берліні

Білоруського фронту до кінця 21 квітня прорвали ворожу оборону на всю глибину. Передові частини першими зав'язали бої на північно-східній околиці німецької столиці.

2-а гвардійська танкова армія у взаємодії з військами 43-ї та 3-ї ударних армій оточили Берлін з півночі. Командування 1-го Українського фронту в цей час зосередило зусилля на форсуванні Шпрее. Щоб оточити франкфуртсько-губенське угруповання противника та не дати йому змоги відійти до Берліна чи на захід, між Цоссеном і Котбусом увели 28-му армію, якою командував киянин, Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант О. Лучинський. Це відразу позитивно вплинуло на перебіг наступальних дій, і вже 22 квітня передові загони 3-ї та 4-ї гвардійських танкових армій прорвали зовнішній оборонний обвід і вийшли на південну околицю Берліна.

25 квітня відбулася зустріч радянських і американських воїнів у районі Торгау на Ельбі. Фронт німецьких військ був розірваний, з'єднання, які діяли в Північній і Південній Німеччині, ізольовані, у районі Потсдама остаточно зімкнулося кільце навколо берлінського угруповання.

Починалася завершальна фаза Берлінської операції. Прагнучи зменшити масштаби руйнувань і жертв, військова рада 1-го Білоруського фронту ще 23 квітня звернулася до командування вермахту з пропозицією про припинення безперспективного опору. Однак Гітлер, призначивши командувачем оборони Берліна командира 56-го танкового корпусу Вейдлінга, маніакально наказував стояти до останнього солдата.

У вирішальних боях за Берлін солдати й офіцери Червоної армії демонстрували героїзм та відвагу. Нагородні листи розкривають для нас напруження моральних і фізичних сил воїнів, у чиїх руках опинилася доля людства. У ті останні дні, коли смерть не здавалася такою невідворотною, як у перші місяці 1941-го, рядові та їхні командири не шкодували свого життя. Бойова виучка й самовідданість бійців та набутий бойовий досвід командного складу Червоної армії швидко довели всю безпідставність надій верхівки рейху відстояти свою столицю. 29 квітня фюрер призначив своїм наступником на посадах державного президента та головнокомандувача збройними силами Німеччини гросадмірала Деніца. 30 квітня Гітлер звів рахунки з життям.

Тим часом кільце довкола центрального сектору оборони Берліна стискалося. Головні зусилля радянське командування спрямувало на найважливіші об'єкти – імперську канцелярію та рейхстаг. Опір ворога в центрі міста різко посилювався завдяки будівлям з непробивними стінами, бомбосховищам, казематам, підземним ходам, високим забетонуваним берегам Шпрее.

Воїни 5-ї ударної армії захопили імперську канцелярію. 3-я ударна армія штурмувала рейхстаг. Її натиск

був такий, що навіть 6 тисяч добірних есесівських вояків, озброєних танками, штурмовими гарматами, фаустпатронами, не встояли й відійшли в підвальні приміщення та на верхні поверхи. Майже водночас у вікнах та проломах стін замайоріли червоні прапори, встановлені молодшим сержантом П. Щербинюю. Група добровольців, до якої увійшли старші сержанти Г. Загітов, О. Лісименко та сержант М. Мінін, прорвалася на дах і встановила прапор. А в ніч на 1 травня за наказом командира 756-го полку полковника Ф. Зінченка група бійців під командуванням О. Береста закріпила стяг Перемоги на скульптурній групі, що увінчувала фронтон рейхстагу. Встановлений пізніше сержантами М. Єгоровим та М. Кантарія прапор замайорів на знак переможного завершення битви проти смертельного ворога людства – нацизму.

1 травня о 3 годині 50 хвилин за дорученням Геббельса та Бормана лінію фронту перейшов начальник штабу сухопутних військ Кребс, який передав радянському командуванню офіційне повідомлення про самогубство Гітлера, склад нового уряду й повноваження на ведення переговорів. Німецька сторона пропонувала припинити бойові дії в місті, однак не погоджувалася на повну капітуляцію. Тому 1 травня о 19 годині 15 хвилин радянська артилерія поновила штурм центрального сектору оборони противника. Лише вночі 2 травня командувач оборони столиці Вейдлінг оголосив капітуляцію берлінського гарнізону. До 15 години 2 травня залишки німецьких військ припинили бойові дії остаточно.

За 3 тижні боїв розбили 70 піхотних, 12 танкових, 11 моторизованих дивізій, полонили близько 480 тисяч німецьких солдатів та офіцерів.

Перемога в цій битві була оплачена життями 102 тисяч радянських воїнів, хоча втрати могли б бути значно меншими, якби над військовими розрахунками не домінували політичні амбіції сталінської верхівки та прагнення вищого командного ешелону догодити «вождю народів». Адже не є таємницею, що Берлінську операцію деякі маршали та генерали планували завершити 1 травня, намагаючись приурочити перемогу до «червоної» дати, яка й насправді стала червоною – від крові десятків і сотень тисяч марних жертв. Так, один з інженерів 2-го Білоруського фронту незадовго до штурму столиці рейху запропонував встановити на танках та САУ спеціальні броньовані щити, які успішно захищали від кумулятивних снарядів. Однак Г. Жуков і слухати не хотів про відтермінування наступу. Інженер мало не потрапив під трибунал. А для сотень танкістів вуличні бої в Берліні стали останніми...

Найзначнішим пам'ятником тим, хто не дожив до Перемоги, й тим, хто є нині живою пам'яттю тієї страшною війни, став крах «тисячолітнього рейху». У ніч з 8 на 9 травня в передмісті Берліна Карлсгорсті в присутності представників усіх союзних армій фельдмаршал Кейтель, адмірал флоту фон Фрідебург та генерал-полковник авіації Штумпф підписали «Акт про військову капітуляцію» Німеччини.

Вільгельм Кейтель підписує Акт про беззастережну капітуляцію Німеччини